

УДК 37.015.31:39 «712»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214141>**Галина ЛЕМКО,***orcid.org/0000-0002-2922-8549*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *halyna.lemko@gmail.com***НАРОДОЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ**

У статті розкривається значення народознавства в сучасній системі виховання дітей та молоді, аналізуються різноманітні підходи до дослідження цієї проблеми, наголошується на значенні народознавства в розбудові національної системи освіти, відродженні національних вартостей.

Використання педагогіки народознавства є ефективним засобом національно-патріотичного виховання, адже під впливом системи народознавчих елементів вони проходять шлях розвитку від підсвідомого розуміння своєї етнічної належності в молодшому віці до національної зрілості, до усвідомлення себе патріотом власної країни. Наголошується на важливості створення національної системи виховання на засадах української народної педагогічної спадщини. У різні часи й епохи в усіх цивілізованих державах сім'я, школа, суспільство ставили перед собою завдання – виховати громадянина, патріота своєї країни. Якісно нову демократичну державу можуть створити лише свідомі громадяни, які люблять Україну, свій народ, націю і готові самовіддано служити їхнім інтересам. Успішному здійсненню національно-патріотичного виховання сприяють засоби педагогіки народознавства, як-от: рідна мова, історія народу, краєзнавство, родовід, фольклор, національне мистецтво, народний календар, національна символіка; народні прикмети, вірування, релігійні виховні традиції, родинно-побутова культура, національні традиції, звичаї, обряди тощо.

Порушено проблему щодо недостатнього рівня знань або навіть повного незнання учасниками освітнього процесу основних аспектів народознавства, народної педагогіки, української етнопедогогіки. Акцентується увага на проблемі збереження досягнень минулих поколінь та взаємозв'язку їх із науковою педагогікою, методологією, новітніми технологіями. Показана важливість запровадження вивчення народної педагогіки та наукової педагогіки в навчальних закладах держави.

Зазначено, що формування особистості засобами народознавства включає пізнання, розуміння нею своєї Батьківщини, самовіддану активно-творчу патріотичну діяльність.

Завдяки засобам народознавства учні глибше відчують, що знання про свій народ – це пізнання себе, свого народу, його історії та культури, усвідомлюють нерозривну єдність із попередніми поколіннями українського народу, з їхнім духовним світом.

Ключові слова: народознавство, українська народна педагогіка, етнопедогогіка, національне виховання.

Halyna LEMKO,*orcid.org/0000-0002-2922-8549*

Candidate of Pedagogic Sciences,

Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *halyna.lemko@gmail.com***ETHNOGRAPHY AS A MEANS OF PERSONALITY EDUCATION**

The article reveals the importance of ethnography in the modern system of education of children and youth, analyzes various approaches to the study of this problem, emphasizes the importance of ethnography in the development of the national education system, the revival of national values.

The use of ethnographic pedagogy is an effective means of national-patriotic education, because under the influence of the system of ethnographic elements they go from a subconscious understanding of their ethnicity at a young age to national maturity, to self-awareness as a patriot of their own country. It is emphasized the importance of creating a national system of education on the basis of Ukrainian folk pedagogical heritage. In different times and epochs in all civilized states, the family, school, and society set themselves the task of educating a citizen, a patriot of their country. A qualitatively new democratic state can be created only by conscious citizens who love Ukraine, their people, nation and are ready to serve their interests selflessly. Successful implementation of national-patriotic education is facilitated by the means of pedagogy of ethnography, such as: native language, history of the people, local lore, genealogy, folklore, national art, folk calendar; national symbols; folk signs, beliefs, religious educational traditions, family and household culture, national traditions, customs, rites, etc.

The problem of insufficient level of knowledge or even complete ignorance of the participants of the educational process of the main aspects of ethnography, folk pedagogy, Ukrainian ethnopedagogy is risen. Emphasis is placed on the problem of preserving the achievements of past generations and their relationship with scientific pedagogy, methodology, the latest technologies. The importance of introducing the study of folk pedagogy and scientific pedagogy in educational institutions of the state is shown.

It is noted that the formation of personality by means of ethnography includes cognition, understanding of their homeland, selfless active and creative patriotic activities.

Thanks to the means of ethnography, students feel more deeply that the knowledge about their people is the cognition of themselves, their people, their history and culture, realize the inseparable unity with previous generations of the Ukrainian people, with their spiritual world.

Key words: ethnography, Ukrainian folk pedagogy, ethnopedagogy, national education.

Постановка проблеми. У процесі історичного розвитку суспільства реалізується взаємне збагачення культур різних народів. Кожен народ є творцем власної культури та історії. Проте будь-який народ відрізняється від інших певними відмінностями – мовою, специфікою історичного розвитку, релігійною культурою, соціально-психологічними особливостями, традиціями, звичаями тощо.

Український народ багатий власною культурою, яка складається із цінностей, нагромаджених нащадками. З покоління в покоління нам передаються у спадок народні звичаї, обряди, традиції. Кожен українець зобов'язаний знати своє етнічне коріння, його історію, національну культуру, берегти неоціненні духовні скарби. І саме тому необхідно передавати все це нашим нащадкам, щоб не перервався зв'язок поколінь та збереглася генетична пам'ять українського народу.

Педагогічну спадщину українського народу, народжену розумом і талантом українців упродовж багатьох віків, намагалися замовчувати та винищувати. Ідеї, які пропагувалися для освіти та виховання дітей, були чужими для української народної педагогіки.

Проблема впливу складових частин народознавства, народної педагогіки, етнопедагогіки в нових реаліях, зумовлених прагненням українців зберегти, розвинути власну ідентичність є актуальною та становить неабиякий науково-педагогічний інтерес.

Аналіз досліджень. Народна педагогіка, як і вся народна мудрість, є предметом дослідження багатьох науковців, що відображено в чималих наукових працях і практичній діяльності. Першим, хто в Україні довів, що народна педагогіка є фундаментом наукової педагогіки, був видатний український педагог, етнограф О. Духнович. Ідеї української народної педагогіки втілені в працях Я. Коменського, А. Макаренка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського, І. Франка. Термін «народознавство» уживається й у працях видатних учених, культурних діячів минулого (І. Франко, В. Вернадський,

А. Кримський). Науково-педагогічні дослідження із проблем національної культури, історії, звичаїв, традицій були предметом вивчення цілої плеяди сучасних дослідників – А. Богуш, Г. Васяновича, С. Домбровського, М. Євтуха, В. Кононенка, В. Кузя, Н. Лисенко, О. Любара, Р. Скульського, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, В. Сухомлинського, Є. Сявакко й ін.

Мета статті – розкриття значущості складових елементів народознавства у вихованні особистості школяра

Виклад основного матеріалу. Нині на тлі глобальних суспільних проблем спостерігається відчуження та незнання національно-культурних надбань та народно-виховних традицій. Тому часто молодь не знає коренів свого етносу, не цікавиться звичаями та традиціями пращурів, не співає народних пісень і не грає на народних інструментах.

Народознавство – специфічний орієнтир у процесі самовираження, самопізнання та самовизначення сучасного молодого українця. Практика свідчить, що опанування національної культури, вивчення історії та засвоєння етнічних цінностей в юному віці є основою духовного і соціального становлення особистості. Ознайомлення та вивчення школярем елементів народознавства – це процес пізнання і засвоєння національно-культурних особливостей рідного українського народу.

І. Франко у виступі на щомісячному зібранні народознавчого товариства наголошував, що «пізнати народ – то значить пізнати людей, що мешкають на певній території, а також пізнати їхнє нинішнє і минуле становище, їхні фізичні і розумові особливості, їхні інститути й економічне становище, їхні торговельні відносини й інтелектуальні зв'язки з іншими народами» (Франко, 1986: 254). Тому народознавство – основа пізнання національності народу, усвідомлення особливості й ідентичності кожного народу, його індивідуальності в суцільній побудові світової цивілізації.

О. Любар, коли аналізував педагогічну діяльність М. Грушевського, зазначав, що педагогічні

погляди видатного діяча сформувалися в період назрівання національних і соціальних перетворень в Україні. Вивчаючи історію України кінця XVI – початку XVII ст., М. Грушевський обстоював думку, що зміст освіти і виховання має відображати національні особливості українського народу, унаслідок чого в учнів повинні зароджуватися «народний світогляд, національна свідомість, характер, спосіб мислення, діяльність, народна мораль <...> Поряд із рідною історією, культурою в українській школі мають вивчатися життя, історія, культурні традиції інших народів» (Любар, 2003: 313–314).

Народознавство – це історія, літопис звичаїв, оберегів, традицій народу. Упродовж багатьох століть народ формував цінності, які притаманні тільки йому та стали основою багатьох реалій сучасного життя. Вивчення історичних та культурних цінностей предків необхідне не тільки для піднесення національної самоповаги, але і для застосування кращих традицій у педагогічній практиці сучасності. Виховання менталітету українця в учнів повинно відбуватись у руслі прилучення його до історії національної культури України.

Методика ознайомлення учнів із народознавством базується на краєзнавчому принципі, який свого часу обстоював К. Ушинський. Новизною за період життя відомого педагога було введення ним до навчальних планів початкової школи вітчизнознавства. Закономірність і доцільність такого навчального предмета К. Ушинський обґрунтовував бажанням реалізації краєзнавчого принципу у вихованні дітей, який передусім передбачав комплексність та доцільність вивчення особливостей рідного народу, своєї Батьківщини. Погляди К. Ушинського є надзвичайно актуальними і для сучасності.

У творах народної педагогіки відбивається народний ідеал виховання. М. Стельмахович погоджувався з К. Ушинським, який стверджував, що «ідеал цей у кожного народу відповідає його характерові, визначається його громадським життям, розвивається разом з його розвитком». Тому свою педагогічну систему педагог побудував на народній педагогіці (Стельмахович, 1997: 16).

С. Русова також уважала основою національного виховання дітей принцип народності. Вона писала: «Міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще других вичерпала у своєму вихованні свої глибокі національні скарби й національній психології дала вільний розвиток», тому виховання має бути національним (Артемova, 1991: 11).

Принцип народності у вихованні підтримував і В. Сухомлинський. У період його життя цим принципом нехтували, діти не знали історії свого народу, його звичаїв, традицій, культури. У листі до дослідника чуваської етнопедагогіки Г. Волкова він писав: «Про народну педагогіку ніхто серйозно до цього часу не думав і, очевидно, це завдало великої шкоди педагогіці. Я впевнений, що народна педагогіка – це зібрання духовного життя народу. У народній педагогіці розкриваються особливості національного характеру, обличчя народу» (Волков, 2000: 162).

Ідею народності у вихованні та навчанні молодого покоління підтримував також учений Б. Ступарик. Він уважав, що ця ідея повинна базуватись на засвоєнні позитивних традицій національних культур українців та інших національностей, які мешкають на території України, «відродженні ролі школи в розвитку культури народу».

Аналіз численних педагогічних досліджень показує, що різноманітні складові частини народознавства (музика, традиції, звичаї, усна народна творчість, ігри тощо) спонукають школярів і молодь до гуманного ставлення до інших, сприяють пробудженню почуття національної гідності та національної гордості.

Українські календарні традиції, звичаї й обряди є тим фундаментом, який віками беріг нашу національну ментальність. Календарні традиції та звичаї своєю могутністю, моральністю, ідейністю й емоційно-естетичним наповненням перебороли чужі ідеї, вплив інших сил, які впродовж століть намагались зруйнувати єдність українського народу, його самобутній національний дух.

Щоб виховувати в молодого покоління любов та повагу до Вітчизни, необхідно навчити дитину любити і знати історію села, міста, у якому вона мешкає.

Р. Скульський і Б. Ступарик уважали, що «народознавство (українське, російське, білоруське, єврейське та інших народів) має невичерпні можливості для прищеплення учням високої духовності, виховання їх у дусі відданості своєму народові, формування в них уміння жити і працювати спільно з людьми інших національностей» (Скульський, 1991: 10).

Проблемі народності у вихованні молодого покоління присвятив свою наукову діяльність видатний сучасний український дослідник М. Стельмахович. Підтримуючи наукові засади О. Духновича, науковець відводив належну роль місцю та значенню педагога в національній системі виховання, а також наголошував на тому, що саме йому належить відшукувати такі шляхи,

які б наповнювали освіту національним змістом. У численних наукових дослідженнях автора було акцентовано увагу на тому, що педагоги покликані сприяти розвиткові своїх дитячих садків на засадах української народної педагогіки, етнопедогогіки й родинознавства, традицій українського дошкілля з урахуванням здобутків педагогічної науки й передового досвіду дошкільного виховання, самобутності педагогічної культури й національної вдачі української дитини, досягнень сучасного наукового прогресу (Стельмахович, 2012: 91).

Відома українська дослідниця А. Богуш зазначає, що останнім часом у вихованні дітей спостерігається «свідоме нехтування загальнолюдськими цінностями, які викристалізувалися в народній педагогіці протягом віків, на основі яких формувалися моральні принципи цілих поколінь українського народу» (Богуш, 1994: 35). Усе це, на нашу думку, спонукає до того, що в нинішньому вихованні проявляється тенденція до неповаги, бездуховності, аморальності, що зуперечить українським педагогічним народним традиціям.

Знання історичних і культурних надбань предків, свого родоводу, необхідні для піднесення національної гідності, для використання найкращих надбань у практиці виховання дітей та молоді.

Народ із покоління в покоління передає свій соціальний досвід, своє духовне багатство, свої історичні здобутки, створює тим самим свою, тільки йому притаманну культуру. Національна культура складається із цінностей, витворених як минулим, так і сучасним поколінням. Необхідно виховувати в дітей такі риси характеру громадянина України:

- патріотичну свідомість, громадську відповідальність, бажання працювати для розвитку батьківщини;
- повагу до Конституції, гімну, прапора, законів нашої держави;
- бажання досконало знати державну мову;
- повагу до людей, традицій та історії рідного краю, усвідомлення своєї належності до нього як спадкоємця і наступника;
- дисциплінованість, працьовитість, творчість, турботу про природу й екологію рідного краю;
- гуманність, шанобливе ставлення до культури, традицій та вірувань інших народностей, що населяють наш Закарпатський край, високу культуру міжнародного спілкування.

У процесі виховання дітей варто формувати національні цінності, які виражають духовно-моральні принципи народу, його гуманістичні ідеали, вироблення стратегії і тактики життя на

численних прикладах народних героїв, які виступають формою виховного впливу. Також необхідно виховувати поважне ставлення до традицій та звичаїв українського народу. Народознавчий матеріал емоційно збагачений і своїм змістом впливає на дитячу емоційну сферу.

Під час занять та в повсякденному житті варто намагатись формувати в дітей комплекс певних знань, особистих якостей і рис характеру, що є способом мислення й основою у вчинках, діях, поведінці.

В українському народознавстві приховані практично невичерпні і надзвичайно цінні пласти національної культури, опанування яких допоможе глибше пізнати рідну історію, культуру. Продумане використання елементів народознавства в навчальному процесі середньої та вищої освіти є вагомим чинником підвищення ефективності втілення завдання національної освіти. Головне призначення українознавства, народознавства не в тому, щоб «потіснити» інші предмети, а доцільно доповнити й оновити теперішній зміст шкільної освіти. «Українське народознавство – це поліпредметна система знань і практичної діяльності, які репрезентують соціально-культурний досвід народу» (Сележан, 2005: 192). Однак на державному рівні вивчення народознавства, українознавства не введено як обов'язковий навчальний предмет у шкільну освіту. Але одним з основних завдань нової української школи є вивчення народознавчих складових частин, виховання національної свідомості учнів, формування ціннісного ставлення і судження та плекання української ідентичності.

У посібнику «Ціннісні орієнтири сучасної української школи» зазначено, що «відчуття гордості за надбання національної культури, мови, історії, традицій – шанобливе ставлення до культурних здобутків народу, його історичних досягнень, пам'яті про осіб, що полягли за його незалежність та самобутність; здатність зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави» (Ціннісні, 2019: 44–45)

На думку дослідників, головний засіб реалізації народознавства – народна педагогіка, яка знаходить своє відображення в рідній мові, фольклорі, мистецтві, культурі, іграх, народних звичаях, традиціях, святах, обрядах, ритуалах, символах.

У наукових дослідженнях Р. Скульського і Б. Ступарика окреслено, що в розв'язанні проблем використання народознавства в педагогічному

процесі кінця ХХ ст. існували деякі негативні явища, а саме:

– у школі використання народознавчого матеріалу має здебільшого фрагментарно-епізодичний, а не системний характер;

– подекуди народознавство в його емпірично-побутовому варіанті посуває на другий план вивчення основ наук.

На переконання вчених, це призводить до того, що учні опановували «розрізнені елементи знань про свята, обряди, відпочинок, дозвілля», що завдавало «неабиякої шкоди у формуванні

наукового світогляду школярів» (Скульський, 1991: 3).

Висновки. Отже, знання культури свого народу – це своєрідний орієнтир у складних процесах самопізнання, громадянського самовизначення, пошуках шляхів творчого самовираження. На сучасному етапі розвитку України народознавство є предметом, що формує особистість, навчає пізнавати і розуміти своє коріння, усну народну творчість, обряди, звичаї, традиції, народні символи, допомагає зберегти генетичну пам'ять нашого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. Національний дитячий садок на Україні. *Дошкільне виховання*. 1991. № 6. С. 11.
2. Богуш А. Принципи народознавчої педагогіки. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 2. С. 35.
3. Волков Г. *Этнопедагогика : учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений*. Москва : Academia, 2000. 168 с.
4. Любар О., Стельмахович М., Федоренко Д. *Історія української школи і педагогіки : навчальний посібник*. Київ : Товариство «Знання», КОО, 2003. 450 с.
5. Сележан Й. *Основи національного виховання*. Чернівці, 2005. 270 с.
6. Скульський Р., Ступарик Б. Як вивчати народознавство у школі. Івано-Франківськ, 1991. Ч. I. 1991. 113 с.
7. Стельмахович М. *Вибрані педагогічні твори : у 2-х томах. Т. 2 : Українська етнопедагогіка / М. Стельмахович ; упоряд. : Л. Калуська, В. Ковтун, М. Ходак ; за заг. ред. Л. Калуської*. Івано-Франківськ ; Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2012. 464 с.
8. Стельмахович М. *Українська народна педагогіка*. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
9. Франко І. *Найновіші напрями в народознавстві. Зібрання творів : у п'ятдесяти томах / І. Франко. Т. 45 : Філософські праці*. Київ : Наукова думка, 1986. С. 254–267.
10. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. 2019. 63 с.

REFERENCES

1. Artemova L. *Natsionalnyi dytiachyi sadok na Ukraini* [National kindergarten in Ukraine.]. *Preschool education*, 1991, № 6, p. 11. [in Ukrainian].
2. Bohush A. *Pryntsypy narodoznavchoi pedahohiky* [Principles of ethnographic pedagogy]. *Pedagogy and psychology*, 1994, № 2, p. 35. [in Ukrainian].
3. Volkov H. *Etnopedahohyka : Ucheb. dlia studentov sred. y vyssh. ped. ucheb. zav.* [Ethnopedagogy: Textbook for middle and high school students]. M.: Academia, 2000, 168 p. [in Russian].
4. Liubar O. *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky : navch. posib. / O. Liubar, M. Stelmakhovych, D. Fedorenko* [History of the Ukrainian school and pedagogy: textbook / O. Lyubar, M. Stelmakhovych, D. Fedorenko]. K. : company "Znannia", KOO, 2003, 450 p. [in Ukrainian].
5. Selezhan Y. *Osnovy natsionalnoho vykhovannia* [Fundamentals of national education]. Chernivtsi, 2005, 270 p. [in Ukrainian].
6. Skulskyi R., Stuparyk B. *Yak vyvchaty narodoznavstvo v shkoli* [How to study ethnography at school]. Ivano-Frankivsk, 1991, Part I, 1991, 113 p. [in Ukrainian].
7. Stelmakhovych M. *Vybrani pedahohichni tvory : u dvokh tomakh* [Selected pedagogical works: in two volumes] T. 2 : *Ukrainska etnopedahohika / M. Stelmakhovych ; uporiad. : L. Kaluska, V. Kovtun, M. Khodak ; za zah. red. L. Kaluskoi*. Ivano-Frankivsk – Kolomyia : Publishing and Printing Company "Vik", 2012. 464 p. [in Ukrainian].
8. Stelmakhovych M. *Ukrainska narodna pedahohika* [Ukrainian folk pedagogy]. K. IZMN, 1997, 232 p. [in Ukrainian].
9. Franko I. *Nainovishi napriamy v narodoznavstvi* [The latest trends in ethnography]. *Collection of works in fifty volumes. Vol. 45. Philosophical works*. K.: Naukova dumka, 1986, pp. 254–267. [in Ukrainian].
10. *Tsinnisni oriientyry suchasnoi ukrainskoi shkoly* [Values of the modern Ukrainian school]. 2019, 63 p. [in Ukrainian].